

פירות ארץ ישראל בחוץ לארץ האם יש חובה להפריש תרומות ומעשרות?

א. הקדמה

הקמת מדינת ישראל והתיישבותם מחדש של חקלאים רבים בה, החייתה את ההלכה העוסקת בחקלאות. אכן רוב דינים אלו אינם חלים במלואם על פירות הגדלים מחוץ לארץ ישראל ע"י גויים. התחדשותה של ארץ ישראל כמרכז חקלאי הציבה שאלות רבות בנושאי הלכות חקלאות שחשיבותן בעיקר ליהודים החיים בארץ ישראל. שאלות אלו נענות ע"י סמכויות רבניות החיים בישראל.

מאמר זה דן בבעיה החקלאית בעומדת בפני יהודי הגולה עקב המצאותם של פירות ארץ ישראל. האם יש להפריש תרומות ומעשרות מפירות שגדלו בישראל לשם יצוא וכיום נמכרים באמריקה? נוכחותם של פירות וירקות מבוקשים מארץ ישראל וכן העדפתם של הרבה יהודים דתיים לפירות ארץ ישראל עושים את הענין הזה משמעותי במיוחד בשנים האחרונות.

ב. האם תרומות ומעשרות בימינו הם מדאורייתא או מדרבנן?

לפני שדנים בנושא הפרשת תרומות ומעשרות באמריקה, יש קודם לקבוע את מהות החיוב בארץ ישראל. האם החיוב הוא מדאורייתא או

1. ראוי לציין שהיו ראשונים שחשבו שיש להפריש תרומות ומעשרות בחו"ל כפי שמפרישים חלה; ראה את הדעות המצוטטות בתוספות חולין דף ז עמוד א. ברור שהיו תנאים ואמוראים שנהגו כך: ראה ברכות דף לו עמוד א; ביצה דף יב עמוד ב; בכורות דף כז עמוד א. אבל, ההלכה מבהירה שאין צורך להפריש תרומות ומעשרות בחו"ל, ראה שלחן ערוך שלא, א.

אכן, חוץ מתרומות ומעשרות, חכמי התלמוד קבעו צורה כלשהי של שמירת חוקי החקלאות בחו"ל; מכאן, חדש, רבעי, כלאיים פאה לו"ש כולם תקפים בצורה כלשהי. ראה באופן כללי, אנציקלופדיה תלמודית "חוץ" קל, יג, קלא-קמא.

מדרבנן? כפי שידוע זהו ענין עקרוני, שכן בדרך כלל במקרים של ספק נוטים לפסוק לחומרא באיסור דאורייתא ואילו במקרה של איסור מדרבנן יש מקום להקל במקרה של שאלה.¹

ישנם חילוקי דעות בשתי רמות בענין טיבה של הפרשת תרומות ומעשרות בפירות. ברמה האחת היא בענין טיבה של החובה באופן כללי בארץ ישראל, האם החיוב הוא מדאורייתא או שהוא מדרבנן. ברמה השנייה – היא בענין על מה יש להפריש מן התורה, האם רק תבואה או גם פרי העץ.³

בהתבסס על דעות שונות בתלמוד, הראשונים חולקים בשאלה האם החיוב של תרומות ומעשרות הינו מדאורייתא או מדרבנן כיום. קיימות שתי דעות בסיסיות. הרמב"ם מציין שהחיוב להפריש תרומות הינו כיום רק מדרבנן.⁴ הראב"ד (ואחרים) חולקים ופוסקים שהחיוב הוא מדאורייתא.⁵

השולחן ערוך פוסק: בזמן הזה אפילו במקום שהחזיקו בו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אין חיוב תרומות ומעשרות מן התורה אלא מדבריהם.⁶

מכאן ההסכמה של הסמכויות שתומכיה ידועים⁷ – שהחיוב של הפרשת תרומות הינו מדרבנן.⁸

כמו כן, קיימת השאלה בנוגע לחיוב הפרשת תרומות מפירות העץ. הראב"ד מציין בבירור שהחיוב מהתורה מוגבל לתבואה ודעה זו מקובלת על ראשונים רבים.⁹ מצד שני, הרמב"ם מציין שאין הבדל בחיוב בין

2. ראה באופן כללי שלחן ערוך יורה דעה רמב; ראה גם הערה 57.

3. כולם מסכימים שחיוב תרומות ומעשרות בירקות הוא מדרבנן בלבד; ראה רמב"ם וראב"ד מעשר פרק א הלכה ט.

4. רמב"ם, תרומות פרק כו הלכה א.

5. ראב"ד, שם.

6. יורה דעה שלא: א.

7. ראה באופן כללי סמ"ג מצות עשה קלג; ראה גם כרם ציון הלכות פסוקות פרק א לסקר נושא זה והפניות לפוסקים בימינו הנוטים לדרך זו, או המתייחסים לענין זה כספק.

8. טורי זהב שלא:א ולבוש שלא א-ג מציינים שהם מקבלים את דעתו של הש"ע. אך הש"ך בנקודת הכסף – עדיין בספק. אך ברור שהדעה המקובלת על בעלי הסמכות הוא שהחיוב מדרבנן; ראה אנציקלופדיה תלמודית, "ארץ ישראל" קצט:ב; ריט-רכב; מנחת יצחק א:פה; פסקים וכתבים של הרב הרצוג, מצוות התלויות בארץ א.

9. הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם (מעשר א ט); רש"י ותוספות על ברכות דף ה

פירות לתבואה.¹⁰

חשוב וחיוני להבין שהמסקנה הסופית של שתי שאלות אלו היא שלכל הדעות חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בפירות וירקות הוא מדרבנן – בין אם זה בגלל שחיוב ההפרשה הוא תמיד מדרבנן, לפי פסיקת הרוב, או בין אם זה בגלל שרק תבואה מחויבת מהתורה, כפי שאחרים פוסקים.

מכאן, במקרה הנידון – החיוב של הפרשת תרומות ומעשרות מפירות וירקות ארץ ישראל הנמכרים באמריקה – אי קיומו של חיוב מהתורה הוא בעל משמעות.

ג. פירות המיוצאים מארץ ישראל החייבים בתרומות ומעשרות

ענין חיובם של פירות ארץ ישראל היוצאים מגבולות הארץ נידון בבירור במשנה ובתלמוד הירושלמי. במשנה במסכת חלה פרק ב' משנה א' שנינו:

פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבין בחלה יצאו מכאן לשם ר' אליעזר מחייב ור' עקיבא פוטר.

הירושלמי (חלה ב:א) מעיר על המשנה:

פירות חוצה לארץ כו': כתיב אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה, שמה אתם חייבין ואין אתם חייבים ח"ל. תני זו דברי ר"מ אבל דברי ר' יהודה פירות ח"ל שנכנסו לארץ ר' אליעזר פוטר ור' עקיבא מחייב. מ"ט דר"א לחם הארץ ולא לחם חוץ לארץ. מ"ט דר"ע אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה, שמה אתם חייבין בין בפירות הארץ בין בפירות חוץ לארץ.

לפי רבי עקיבא, פירות היוצאים מארץ ישראל אינם מחוייבים בתרומות ומעשרות.¹¹ כל הפוסקים מקבלים את דעתו של רבי עקיבא.¹² בהתבסס

עמוד א; רמב"ן בבא מציעא דף פח עמוד ב; ר"ש משנן בפירושו למעשרות א' א'.
10. מעשר א:ט.

11. לדיון על הצורך להכליל את הפטור של הפרשת תרומות ומעשרות עם הפטור של הפרשת חלה, ראה מראה פנים על ירושלמי חלה ב:א. למיטב ידיעת המחבר, הנחה זו אינה בדיון.

12. ראה פירוש הרמב"ם על משנה חלה ב' א'; רמב"ם תרומה א' כב'; טור ושלחן

על המשנה והגמרא, הרמב"ם מציין:

"פירות א"י שיצאו חוצה לארץ פטורין מן החלה ומן התרומות ומן המעשרות שנאמר אשר אני מביא אתכם שמה, שמה אתם חייבין בח"ל פטורין, ואם יצאו לסוריא חייבין מדבריהם, וכן פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבין בחלה שנאמר שמה, שמה אתם חייבין בין בפירות הארץ בין בפירות חוצה לארץ, ואם נקבעו למעשר ביד ישראל אחר שנכנסו לארץ חייבין במעשרות מדבריהם".¹³

דעתו של הראב"ד חולקת על פסיקה זו. הראב"ד מעיר על דברי הרמב"ם לעיל:

פירות ארץ ישראל שיצאו לחוצה לארץ וכו'. א"א ולי נראה שלא נחלקו ר"א ור' עקיבא בזה אלא בחיוב תורה ובפטור תורה דר"א אזיל בתר גמו פרי ורבי עקיבא אזיל בתר [מקום] קביעות למעשר דהיינו מירוח¹⁴ אבל מדרבנן מיהא אע"פ שיצאו ח"ל ונמרחו שם חייבין מדרבנן משום דלא גריעי [מפירות] שנערו ומצרים ועמון ומואב ועוד שלא יאמרו ראינו פירות הארץ שנאכלין בטבלם ומי שאינו מודה בזה טועה.

מכאן פוסק הראב"ד שלאחר העיבוד הסופי בישראל הפירות חייבים מהתורה, ואפילו פירות המיוצאים מארץ ישראל לפני העיבוד הסופי חייבים מדרבנן.

הרדב"ז והמשנה למלך בהערותיהם על דברי הרמב"ם מציינים את הסכמתם החלקית עם הראב"ד וקובעים שאפשר שגם הרמב"ם מסכים שפירות שכבר מחוייבים בארץ ישראל בתרומות ומעשרות אינם מאבדים

ערוך המצוטטים (לעיל ציון 6). פסיקה זו היא ישום של הכלל התלמודי שהלכה כרבי עקיבא כאשר הוא נמצא במחלוקת עם אחר מחבריו. לכן מפתיעה העובדה שספר יראים טוען שיש לקבל הן את דברי רבי עקיבא והן את דברי רבי אליעזר לחומרה; ראה ספר יראים קמח והפירוש של תועפות ראם לפסיקה זו. פסיקת היראים – לא התקבלה.

13. רמב"ם, תרומות פרק א הלכה כב גם ראה תשובות הרמב"ם קכט. להערות דומות, ראה תוספות הראש חלה ב' א'; סמ"ג מצוות עשה קלג והמאירי חלה ב' א'. מאמר זה לא ידון במעמדה המיוחד של סוריה בהקשר לדינים המצומצמים לארץ ישראל; לדיון בנושא זה, ראה רמב"ם תרומות פרק א הלכות ב-ח.

14. במאמר זה הביטוי יכול סופי ישמש לפירוש הפונקציונלי למושג מרוח שפירושו החלקי ולמושג גמר מלאכה שפירושו עבודה סופית. שני הביטויים האלו מתייחסים לפעולה האחרונה הנעשית לפני שהפרי מוכן למכירה. דיון נוסף במושג זה בסוף חלק ד.

חיוב זה בצאתם מארץ ישראל.¹⁵

סמכויות אלו טוענים, שדעתו של רבי עקיבא, שצוטטה במשנה, הפוטרת פירות שהוצאו מארץ ישראל מתרומות ומעשרות, מוגבלת לפירות שהוצאו מהארץ לפני השלב בו הם מחוייבים בתרומות ומעשרות. ההגיון של סמכויות אלו מרשים. בעצם הם טוענים שבלתי אפשרי מבחינה הלכתית שפרי שהוא אסור לאכילה בארץ ישראל, מותר לאכילה ברגע שהוצא מארץ ישראל. מכאן הם טוענים שהמשנה בוודאי מדברת על פירות שהוצאו לפני שחל עליהם חיוב תרומות ומעשרות. אבל, עד כמה שההגיון מרשיע, חשוב לשים לב שלא נמצאה מגבלה זו בשום מקום במשנה, בתוספתא או בירושלמי – מקורות בעלות הסמכות לדינים אלו.¹⁶

בין מפרשי המשנה (חלה ב:א) נמצאים דעותיהם של הרמב"ם ושל הראב"ד. הרב עובדיה מברטנורא, מפרש את המשנה לפי הבנתו של הרמב"ם שאין שום חיוב הפרשת תרומה בחוץ לארץ.¹⁷ המשנה הראשונה מאמץ את פירושה של הרב"ז והמשנה למלך.¹⁸ רבי עקיבא אייגר סוקר את הדעות השונות מבלי לציין את דעתו.¹⁹

אבל זוהי דעתו של הרמב"ם המצוטטות כמעט מילה במילה ע"י הטור (יורה דעה שלא), ב"ח²⁰ והבית יוסף. השולחן ערוך מצטט רק את

15. כפי שצויין לעיל, הכסף משנה אינו מקבל דעה זו של הרמב"ם ומציין בבירור שדעתו של הרמב"ם היא שהוצאת הפירות מארץ ישראל מבטלת את החיוב. ראה המנחת חינוך רפ"ח שגם כן מבין כך את הרמב"ם. וכזה נמצא גם בחדושי רבינו חיים הלוי על הרמב"ם תרומות א:כב.

נראה שראשונים אחרים מקבלים את דעתו של הראב"ד; ראה לדוגמא, פירוש ר"ש משנץ על חלה ב א שפירושו תלוי בכוננות קביעת הראב"ד בנוגע לסיום העיבוד.

16. דעה זו נשמעת מפי הרב"ז המפרש את תרומות א כב בנוגע לדעת הראב"ד שתמיד יש חיוב דרבנן אך הוא תקף גם לקביעה העיקרית של הראב"ד. בנוסף לכך, ניתן לטעון שכפי שתרומות ומעשרות היא מצווה התלויה בארץ כך גם טבל יכול להיות איסור התלוי בארץ.

17. כך מפרש הרב פנחס קהתי בפירושו על המשניות.

18. ראה גם פירוש של משנה ראשונה ותוספות יו"ט על דמאי ב א.

19. הרב ליעבעס, בבית אבי א פה-פו, מציין שזהו סימן שהרב רבי עקיבא אייגר מסכם את ההלכה המופיעה בשולחן ערוך שמתאימה להבנתו של הרמב"ם.

20. ב"ח דן בפירוט בענין זמן העיבוד ומסיק שההלכה לפי קו הרמב"ם (הפשוטה) ולא לפי הראב"ד. שיטת הב"ח בטור א"ח סימן ר"י בדין חתימת ברכת מעין ג' בפירות א"י

עמדתו של הרמב"ם ומציין:

"פירות א"י שיצאו חוצה לארץ פטורין מתרומות ומן המעשרות ואם יצאו לסוריא חייבין, פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבין אם נקבעו למעשר [ביד ישראל] אחר שנכנסו לארץ".²¹

אף אחד מהמפרשים הקלאסיים של היורה דעה (הש"ך, וט"ז²²) אינם מציינים אי הסכמה עם פסיקת השולחן ערוך בענין זה. אכן הרב קארו (מחבר השולחן ערוך) בפירושו על הרמב"ם (כסף משנה) מגן בכירור על פסיקה זו שמשמעותה עמדת הרמב"ם.²³

שבח"ל אינו פשוטה. על פי שיטת רבינו יונה (ברכות לב, א) אפשר לומר שהב"ח פסק שדין זה עומד בספק. אבל נוכל לפרש שהב"ח מקבל שיטת רבנו יונה שדין זה בספק, וזה ספק מדרבנן ולקולא כמו שיטתו בי"ד של"א. וגם יש ספקות בגירסת רבנו יונה (ראה הגהות והערות כ"ג ורבנו יונה בגמרא שלנו יש גירסה משונה לגמרי). אבל לשון של הטור בא"ח סימן ר"י ראה נכונה שהטור פוסק שדין פירות ארץ ישראל תלוי במקום האכילה ולא במקום גדולתם. וזה משוה שיטת הטור בי"ד של"א ואו"ח ר"י.

21. לכוש (יורה דעה שלא יב) מסכם את הכלל כך:

"פירות א"י שיצאו חוצה לארץ פטורין מן החלה ומן התרומות ומן המעשרות שנאמר אשר אני מביא אתכם שמה, שמה אתם חייבין בח"ל פטורין אפילו מפירות א"י דאי מפירות של ח"ל פשיטא חובת קרקע היא, ואם יצאו לסוריא חייבין מדבריהם, וכן פירות חוצה לארץ שנכנסו לא"י חייבין בחלה שנאמר שמה, מ"מ שמה אתם חייבין בין בפירות הארץ בין בפירות חוצה לארץ, ואם נקבעו למעשר ביד ישראל אחר שנכנסו לארץ חייבין במעשר מן התורה ואם נקבעו קודם שנכנסו לארץ חייבים מדבריהם".

הלכוש מבין בכירור שעצם החיוב של תרומות תלוי בהמצאות פיזית בארץ ישראל. נראה שהש"ך מקבל את ניסוח הלכוש; זה הראוי לציון באופן מיוחד, שכן הוא טוען שפרי שיצא מארץ ישראל חייב בהפרשה מדאורייתא אם העיבוד הסופי אירע בארץ ישראל, אך נמנע מלציין שפירות המעובדים בישראל מחוייבים בתרומות.

אי אפשר ליתן שום ראייה לשיטת המחבר מיו"ד שלא:ע שהמילה "חוץ לארץ" בסעיף ע' בפשיטות מדבר על ארצות הסמוכות לארץ ישראל.

22. כמו שכתב בשו"ת מקוה מים וילד (של הרב משה מלכה) במקום שאין הש"ך וט"ז חולק ודברי המחבר פשוט, הם מסכימים.

עמדתו של הגר"א אינה ברורה ואולי היא קשורה לעמדתו בנושא "פרי מכור" וחובותיו. הגר"א דן בנושא זה באריכות בפירושו על יורה דעה שלא בהערות ח, ט, כא, כט וזה קשור לעמדה של הש"ך שלא (כא-כב) והאם מוצר שחייב בתרומה בגלל קביעת דרבנן שונה ממוצר שחייב בגלל שתי קביעות מדרבנן. גם הרב מלצר וגם הרב קוטלר דנים בעמדת הגר"א באריכות, אך מגיעים למסקנות הפוכות לגבי עמדתו בנושא.

23. ראה כסף משנה על תרומות פרק א הלכה כב. ברור שהרב קארו המודע להערות הראב"ד על הרמב"ם, מקבל ככל זאת את הרמב"ם כנורמה.

הצבי לצדיק המעיר על השולחן ערוך (שלא:יב) חולק. הוא מציין:

"פירות א": פי' שנתמרחו בח"ל אבל אחר מרוח בא"י שוב לא מיפטרי בח"ל. כמו כן ערוך השולחן העתיד מסכים לגישה זו ופוסק שפירות בעלי צורה מלאה חייבים בתרומות ומעשרות לפני אכילתם אפילו אם הם מיוצאים מארץ ישראל.²⁴

לסיכום יש שתי גישות לענין זה. הרבה סמכויות, כולל השולחן ערוך בעצמו, פוסקים שפירות המחויבים בתרומות ומעשרות בישראל, פטורים מחובה זו ביציאתם מן הארץ. אחרים חולקים ופוסקים שברגע שהפרי חייב בתרומות ומעשרות, חובה זו חלה עליו תמיד.

ד. ניתוח מודרני: תפוחים ותפוזים של ארץ ישראל בחו"ל

הקמתה של מדינת ישראל עם אוכלוסייה יהודית גדולה והקדשתם של מקורות רבים מצידה של הממשלה הישראלית לפיתוח החקלאות הפך את מה שהיה קודם ענין לשיחה אקדמאית בלבד לשאלה מעשית בהלכה.²⁵ הפוסקים המודרנים מתחלקים לשלוש קבוצות בענין זה. חלק פוסקים לפי דעתו של הצבי צדיק – שיש להפריש תרומות ומעשרות ארץ ישראל בחו"ל. אחרים מקבלים את דעתו של השולחן ערוך ופוסקים שאין מפרישים; ואחרים פוסקים שרצוי להפריש תרומות ומעשרות אבל זה אינו חובה לפי הלכה בסיסית.

שתי תגובות מפורטות המתירות אכילת פירות וירקות מישראל לא הפרשת תרומות נמצאות בספר של הרב יצחק ליעבעס "בית אבי" ובתשובה של הרב איסור זלמן מלצר. לאחר סקירת הדיון הנמצא בגמרא, בראשונים ובשולחן ערוך, הרב ליעבעס מוסיף מספר נקודות שמכוונות אותו לחשוב שמותר לאכול ממאכלים אלו ללא הפרשות.²⁶ בהתחלה, הוא מציין שהשולחן ערוך פוסק שאין חיוב להפריש תרומות ברגע שהפרי יוצא מישראל. שנית, הוא מצטט את עמדת המהרש"ם (א:עב) המציין שאפילו

24. עה"ש העתיד תרומה נז:ב. שו"ת מקוה מים וילד סוכר שיש סתירה בין שיטת העה"ש בתרומות ומה שהוא כותב על יו"ד שלא; אבל המעיין בו יראה שזה לא כל כך ברור ובפשיטות מה שהעה"ש כותב ביו"ד של"א איננו להלכה (כמו הקדמתו לחושן משפט).

25. כדרך כלל הרבנות הראשית של ישראל אינה מפרישה תרומות ומעשרות מפירות המיועדים ליצוא.

26. בית אבי א פה-פו.

אלו הפוסקים שיש להפריש בפירות שגדלו בישראל מתייחסים אך ורק לפירות שלא גדלו למטרת יצוא. אך פירות שגדלו לשם יצוא בלבד אינם חייבים בהפרשות לפי כל הדעות.²⁷ מכאן בהתבסס על אי בהירויות אלו, הרב ליעבעס סובר שניתן לאכול מפירות אלו בלי הפרשה.²⁸

גישה דומה נמצאת אצל הרב איסר זלמן מלצר.²⁹ בהתחלה מגן הרב מלצר על דעת הרמב"ם שהיעד הסופי של הפרי הוא שקובע את הצורך בהפרשת תרומות ומעשרות. אחר כך הוא דן באפשרות שחלק גדול מהתהליך נעשה ע"י גויים שבמקרים רבים הם גם בעלי השדות. כמו כן הוא מציין שהחובה הבסיסית כיום לתרומות ומעשרות היא מדרבנן בלבד. בסוף הוא מצטט תשובה מפורסמת של המבי"ט³⁰ המציינת כאשר יש מקרים בהם חכמי התלמוד קבעו חיוב מדרבנן להפריש תרומות ומעשרות כגדר לחיוב מן התורה מכיון שהחיוב מן התורה כבר אינו תקף³¹ בד"כ ניתן להקל לפעמים בחיובי דרבנן – כך טוען המבי"ט. בנוסף לכך, הרב מלצר דן באפשרות שאין ראיית פני הבית לחלק גדול מהפירות שגם זו סיבה להקל בפסיקה שכן בלעדיו לפי הרבה סמכויות אין חיוב להפריש תרומות.³²

הגרא"ז מלצר מסיים בזה וכותב:

27. ניתן למצוא גישה דומה סמויה בחתם סופר ופג ושאלת דוד יו"ד י"ח. אחיעזר ד: מג חולק. שיטת השאלת דוד (שכדומה למהרש"ם) תלוי בדין שתבואה שגדלה למכירה פטורה מתו"מ מן התורה ואינה מחוייבת בתו"מ עד זמן קניה בשוק ואם זה בגולה, אז פטור מתו"מ.

28. בנוסף לכך הוא קובע שלמרות שליכול זה יש סטטוס של אתחזק איסורא, שעליו בד"כ אין פוסקים שספקות באיסור דרבנן אינם פוסקים להתירו (ראה ש"ך יורה דעה קי יז) אין זה נכון לגבי פירות וירקות שכן כלל זה מוגבל למוצרים שיש להם מקור ברור כאיסור דאורייתא; ראה אבני נזר אורח חיים חפט. כמו כן הוא מציין שהרמב"ם פוסק שפירות שנקטפו לשם מכירה ולא נועדו למאכל הבעלים מחוייבים בתרומה מדרבנן בלבד; ראה רמב"ם מעשר פרק ב הלכה א.

29. פורסם בכרם ציון, אוצר התרומות ב' קכח.

30. הרב משה מטרני (מביט) ב קצו.

31. ראה חלק ב.

32. בנוסף לרשימות נוספות שצריכים להתמלא לפני שהדבר יהפוך לטבל (כמו גמר מלאכה) הרבה ראשונים פוסקים שיש להכניס את הפרי לבית; ראה תשובות הגאונים הקדמונים קז; תשובות רשב"א א שסא. ראה כללי בבא מציעא דף פח עמוד ב. זהו ענין חשוב יותר כאשר אין גמר מלאכה.

דעתי נוטה לפטור לגמרי בשביל שהוא ספיקא דדינא אם נתמרחו בארץ חייבים בחו"ל, וא"כ בתלתא דרכנן בזה"ז ופירות האילן להסוכרים דרכנן ולקוח למה נחמיר בספק זה של נתמרחו בארץ.³³

הרב משה מלכה נותן עוד טעם להקל. לפי הרבה ראשונים ופוסקים³⁴ אין חיוב להפריש תרומה מן התורה עד שבא לרשות מי שרוצה לאכול הפירות. לפי זה, אין החיוב קיים בפירות יצוא עד שהם בחוץ לארץ – ושם אין חיוב אפילו לשיטת המשנה למלך ורדב"ז.³⁵

אכן ניתן למצוא מסקנות דומות אצל מספר גדולי האחרונים בתראים,³⁶ ואצל שונה הלכות ואולי במשנה ברורה גם כן.³⁷

הרב יצחק ווייס נוקט בעמדת ביניים ב"מנחת יצחק" פד-פה:א. גם הוא סוקר את העמדות השונות של הראשונים ושל השלחן ערוך בנושא

33. תשובה זו נכתבה בתגובה לתשובת חתנו של הרב מלצר, הרב אהרון קוטלר, אשר נידון בעוד דפים.

34. רמב"ם מעשר כג; שיטה מקובצת כ"מ פח א בשם רמב"ן ריטב"א ורשב"א.

35. במקוה מים ו:לד.

36. משפט כהן מו; תורת הארץ עמוד קכח, מקוה מים ו:לד; שערים מצוינים בהלכה קעג:ד; שו"ת ארץ צבי (פרימר) צט. חכמת אדם, מצוות אדם, מצוות הארץ א טז מזכיר שתי דעות בענין זה, עם הדעה שאין חובה על העיקרי; עשר תעשר כא. ניתן להבין זאת גם מדברי הציץ אליעזר הי"ט (אבל ראה א:ט) ואולי גם מדברי דוד מד ואדמת קודש אורח חיים ג.

37. שער הציון תרמט (מה) בדיונו באתרוג של טבל מציין שאין לדאוג בנושא זה בחוץ לארץ מכיוון שבחו"ל אין כאן איסור טבל כלל דאין תרומות ומעשרות בחו"ל בזה"ז. הוא אינו מבדיל במקור הפרי אלא מתרכז במקום שבו נמצא האדם עכשיו, כדעת הרמב"ם. גישה זו ברורה יותר בשונה הלכה (תרמח לג) אשר מאמץ לשון זה מילה במילה בענין אתרוגים בחו"ל ומתחיל את דיונו במילים "אתרוג של טבל בישראל" (להבדיל בניסוח "אתרוג של טבל מישראל" אשר משתמש בו למשל נטעי גבריאל כריני ארבעת המינים לו עמדתו של השונה הלכה מובהרת בדיון בקטעים הכאים הנוגעים לשמיטה וערלה שבו הוא דן במפורש בפרי ישראל שיצא לחו"ל. העובדה שאין הוא מרגיש צורך לדון בהפרשת תרומות באתרוגים שיוצאו מישראל ובמקום זה הוא סומך על הצהרתו הכללית שאין להפריש תרומות בגולה, כשהוא דן בבעיות הערלה והשמיטה של אתרוג יצוא – מסמן שהוא מקבל את נוסח הרמב"ם והוא מבין שהמשנה ברורה מסכים איתו. (שונה הלכה נכתב לרישום הגוהגים וההחלטות של החזון איש; ראה גם הערה 48. מצד שני, כף החיים שמת (מא), טוען שאין צורך להפריש תרומות מאתרוגי יצוא ומציין זאת במפורש בפירושו. לא ברור אם גם הוא מתבסס על המשנה ברורה.

זה ומציין את ההקלות הנוספות שאין חיוב מן התורה להפריש מן הפרי³⁸ כאשר הפרי אינו נכנס לבית המגדל לאכילה.³⁹ וכן את גישת המהרש"ם בנוגע לפרי המיועד ליצוא. אבל, הרב ווייס מציין שהחזון איש⁴⁰ חולק על המהרש"ם וסובר שפרי זה הוא דבר שיותר (דבר שיש מתירים⁴¹) וכן הוא מסיק "ומ"מ מיד ספיקא לא יצא ובודאי מהנכון להפריש תרו"מ בלא ברכה"⁴².

מספר גדולי אחרונים מביאים חוק שונה לגמרי ודורשים הפרשת תרומות ומעשרות מכל פירות הארץ. הפוסקים העיקריים מבעלי דעה זו הם הרב משה פיינשטיין והרב אהרן קוטלר. למרות שהם עושים זאת מסיבות סותרות לחלוטין. הרב פיינשטיין (באגרות משה, יורה דעה קכז:ג) סוקר את הדעות השונות של הראשונים והאחרונים ואח"כ מסכם:

עכ"פ לדינא הרי כל האחרונים סוברים כחדוש המל"מ שביצאו לחו"ל אחר מרוח וכן כל פרי אחר שנתחייב בתרומות ומעשרות חייבין בתרו"מ

38. דיונו המקורי נוגע כמעמד הכללי של קדושת ארץ ישראל.

39. שלחן ערוך שלא פג.

40. דמאי טו ד.

41. ככלל, במקרה שניתן להתיר מוצר בקלות ע"י עיכוב זמני קטן או פעולה קטנה, ההלכה אינה קובעת את הכללים הרגילים של ביטול; ראה שלחן ערוך יורה דעה קב והאנציקלופדיה התלמודית "דבר שיש בו מתירים" ז ה-כט.

42. עמדתו של הרב חיים עוזר גרודזינסקי אינה ברורה למחבר זה ויתכן שרומה לזו של מנחת יצחק. באחיעזר ב לט הוא מראה איזה שהיא הסכמה עם עמדתו של הרמב"ם (ראה קטעים א-ג, ח-י, טז) אבל הוא מתבסס לעיתים קרובות על דברי הראב"ד ומשנה למלך ג"כ. (ייתכן והבין שוויכוח זה תלוי באפשרות למכור חלקים של אדמת ישראל לגויים כיום, ראה קטע טז). באחיעזר ד: מג שוחזר מכתב שבו הוא שואל אם הופרשו תרומות ומעשרות על תפוזים שנשלחו לליטא (Lithuania). בחלק השני (לאחר שנאמר לו שלא הופרשו תרומות) נמצא הביטוי הבא "ובאמת שקשה לסמוך ע"ד הב"ח [שאיין צורך להפריש] אחרי שמפורש בד' הראב"ד להיפוך..". אז גם הוא מציין שאינו מסכים עם ההקלה של המהרש"ם המתייחסת לפרי יצוא. אבל נראה שהוא מוציא מכלל זה פירות שלא נאכלו ע"י המגדל אלא נמכרו וגם יצאו והוא מסיים את המכתב בעמדה "בוודאי ישתדל הדר"ג בסדור השגחה שצריכה עכ"פ עבור ארץ ישראל", ובוה מציין שיש הבדל בין פרי הנמכר בארץ לפרי הנמכר בחו"ל. יתכן והבדל זה מתבסס על מה שהוא מציין ב - ב יד (ד) בנוגע למעמדו של פרי הנמכר ועמדתו של הרמב"ם, הראב"ד והר"ן: ראה כללי רמב"ם מעשר פרק ב הלכות א-ב. ומפרשים שם והבדל בינו לבין דעתו של החתם סופר המוזכר בהערה 27.

ואיכא איסור טבל.⁴³

מכאן שהרב פיינשטיין פוסק בבירור שיש להפריש תרומות ומעשרות מפירות אלו. הרב קוטלר, כתשובה ארוכה לחותנו הרב איסר זלמן מלצר (שרעתו הובאה לעיל) בעצם נוקט באותה עמדה של הרב פיינשטיין.⁴⁴

טענותיו הן:

1. במקרים של ספק האם יש להפריש תרומות ומעשרות, יש לפסוק להפריש שכך קבעו חכמים בענין דמאי.

2. יש חילוקי דעות בין הראשונים לאחרונים בנוגע לפירות היוצאים מארץ ישראל לאחר עיבודם או פירות המיועדים למכירה, אבל, דעתו המדויקת של הרמב"ם אינה ברורה ואילו דעתו של הראב"ד מאד מחמירה.⁴⁵

לכן הוא מסיק שפירות שהיו מחוייבים בהפרשת תרומות ומעשרות בארץ מחוייבים גם באמריקה. מצד שני הוא מציין שיתכן שפרי שלא חויב בארץ⁴⁶ בתרומות ומעשרות לא יחויב בכך בחו"ל.⁴⁷ ניתן למצוא דעות דומות אצל פוסקים נוספים.⁴⁸

43. ראוי לציין שהרב פיינשטיין מבין את עמדת השלחן ערוך הפוטר פירות כאלו מהפרשת תרומות בבירור.

44. משנת רבי אהרון א' מ.

45. מכיוון שגם הרדב"ז וגם משנה למלך מפרשים את הרמב"ם בתור מגביל לפירות שהוצאו לפני העיבוד הסופי; ראה חלק ג.

46. זה קורה ברמה ההלכתית כאשר אין ראיית פני הבית בישראל או כאשר אין גמר מלאכה. פרי מחוייב ע"פ התורה בהפרשה רק לאחר שארעו מספר אירועים כגון גמר מלאכה ולפי חלק ראיית פני הבית ולפי אחרים, שניהם; ראה תגובת הרשב"א א שסא. לרשימת האירועים המחייבים מדרבנן הפרשת תרומות ומעשרות ראה שלחן ערוך שלא:פג; ראה גם הערה 35.

47. הקטע האחרון של הרב קוטלר דן האם זה ראוי שישראל תרשה יצוא פירות שלא הופרשו מהם תרומות. זהו ענין מרתק המעלה נושאים רבים מעבר לתחום מאמר זה, במיוחד שרוב הפירות המיוצאים מישראל נמכרים לגויים ופירות המופרשים לתרומות ומעשרות נזרקים וזה מהווה אחוז אחד של היבול. הענין העקרוני הוא האם קביעת החכמים האוסרת מכירת פירות לגויים (ראה תוספות דמאי א יא) ללא הפרשת תרומה מתבססת על הפסד פוטנציאלי של התרומה לכהן או שמא יהודי יקנה את זה בהנחה שכבר הופרשו תרומות; השווה רש"י גיטין מז עמוד ב וחזון איש שביעית ד יא ומשפט כהנים לא ורדב"ז המפרש את רמב"ם מעשר יג טו.

48. ראה לדוגמא הרב י.מ. טוחינסקי, קיצור דיני ארץ ישראל מ:יב (הורפס מחדש

בנוסף, ישנן עוד שתי נקודות שאולי יעזרו להקל בענין זה. הרב עובדיה יוסף ואחרים צוטטו⁴⁹ כמתירים אכילת פירות שנרכשו בשוק אפילו בישראל ללא הפרשת תרומות בהתבסס על שלושה ספקים עובדתיים שיש להם משמעות הלכתית.

1. יתכן שהיכול בא ממקום בישראל שאינו מחויב בהפרשת תרומות (כמו באילת).⁵⁰

2. יתכן שהיכול גדל אצל גוי ואז אינו מחויב בתרומות ומעשרות.

3. יתכן והרבנות המקומית כבר הפרישה תרומות (למרות שבדרך כלל הם אינם עושים זאת).

בנוסף לכך, פירות משומרים או פירות שהובאו לשוק בסביכות שנת השמיטה ישנה אפשרות שגדלו בשנת השבתון (לפי אלו המסתמכים על מכירת הקרקעות בשנת השמיטה) ולכן פטורים מהפרשת תרומות.⁵¹

שיקולים אלו תקפים יותר באמריקה שכן בלתי אפשרי לדעת את מקורם המדויק בישראל.

קיים ענין עובדתי נוסף. בשיחה עם מומחים חקלאים נלמד שלעיתים קרובות פירות וירקות ישראל המיועדים ליצוא לאמריקה נקטפים ונארזים בישראל כשהם מאד לא בשלים (העגבניות והבננות ירוקות לגמרי ובלתי ראיות לאכילה). בהנחה שהם יבשילו בדרך לפני מכירתם באמריקה. במקרים אלו, אפילו הפוסקים שבדרך כלל מחייבים תרומה מפרי שמקורו מישראל באמריקה וודאי יקלו שכן אלו מתרכזים על זמן גמר המלאכה,

בוורסיות רבות של קיצור שלחן ערוך); המעשר והתרומות ג:טז (ובעיקר סעיפים כז ולא) וכן חזון איש, דמאי טו ד ושביעית ב ב המציין שיש מנהג להחמיר בדין זה; אבל ראה חזון איש דמאי ה:ג אשר מציין שיתכן וניתן להקל, (ושונה הלכה המוזכר בהערה 37); כף החיים תרמט:(מא) גם מציין שמקבל דעה זו; ראה הערה 37. גם ראה שו"ת שרגא המאיר ה:צח שפוסק שצריך להפריש; שו"ת קנין תורה ב:קל"ה שכל תשובתו נוטה להקל אבל הוא פוסק "ולמעשה מי יהיו לעשות דבר נגד גדול הדור החזון"א זצ"ל... ויהי מכל הנ"ל רק לימוד זכות לאותן מדקדקין כ"כ..."

49. ראה כללי רבי אהרון זכאי, הבית היהודי עו ו בשם הרב יוסף; ראה גם יביע אומר ו כד וישכיל עברי ח (ה).

50. לדיון בגבולותיה המדויקים של ארץ ישראל ראה אנציקלופדיה תלמודית "ארץ ישראל" ב קצט ובעיקר את המפה בעמודים רח-ט.

51. בלי קשר להסתמכות על היתר מכירה, ברור שפרי זה אינו מחויב בתרומה.

וקל לטעון שלפי ההלכה גמר המלאכה לא קיים עד שהפרי או הירק אכיל.⁵² מאחר שגמר המלאכה וודאי יתקיים באוניה מחוץ לגבולות ארץ ישראל, לפי רוב הפוסקים לא יהיה חיוב להפריש תרומות שכן גמר המלאכה לא התבצע בארץ ישראל.⁵³ טעם זה נמצא בדרך ודאי (ולא ספק) בכל פירות וירקות חוץ מתפוחים ותפוזים; רק בתפוזים ותפוחים זה ספק (הספקה בתפוזים ותפוחים תלויה על הרבה ענינים במציאות כמו הגשם, החום, והאוניה והמקום וכדומה).

ה. מסקנות

מאמר זה התחיל בדיון על הבסיס להפרשת תרומות כיום והסיק שאפילו בישראל זהו חיוב מדרבנן לגבי פירות וירקות. המאמר המשיך לדון בויכוח שחל בין הראשונים והאחרונים ופוסקים בני זמננו לגבי חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בפירות שעזבו את גבולות ישראל. בסוף, המאמר דן במספר מקרים בהם החיוב של תרומות ומעשרות הינו בספק.

52. ראה רמב"ם מעשר פרק ב הלכות ג-ד שבו הוא מציין (ללא ויכוח) שפרי לא בשל אינו מחוייב בתרומות ומעשרות, וניתן לאכלו ללא הפרשת תרומות. ראה אינציקלופדיה תלמודית "גמר מלאכה": וקסג-קצט לשם דיון במהות גמר מלאכה ביבולים שונים. הרב אליעזר וולדנברג משתמש בהגיון זה כגורם אחד בענין החיוב בהפרשת תרומות ומעשרות מגרעיני קפה וקקאו שאינם אכילים עד לעיבודם. ציץ אליעזר הי"ט. הענין השנוי במחלוקת נוגע לזמן בו זיתים מרים מתחייבים בתרומות ומעשרות. הרדב"ז מצוטט כפוסק שגמר מלאכה הוא כאשר הזיתים מוחמצים או מומלחים, פעולה אשר הופכת אותם לאכילים: פאת השולחן פוסק שמכיון שבזמן הקטיפה הזיתים האלו מרים באופן טבעי, קטיפה הוא זמן גמר מלאכה. ראה פאת השולחן מעשר עני יג. כפי שצוין ע"י הרב צבי פסח פרנק (ראה ירחון ט"ו (תרצ"ד) ההלכה עקבית עם פאת השולחן. אבל במקרים בהם הפרי נקטף לפני הבשלתו, אפילו הגישה השניה מורה שאין חיוב להפריש תרומות ומעשרות מכיון שהפרי אינו בצורתו הטבעית ואינו אכיל. ענין מקורב הוא המצאות או היעדרות ראיית פני הבית שבלעדיו לפי הרבה ראשונים אין חיוב מדאורייתא להפריש.

53. רק הראב"ד מחזיק בעמדה שפירות אלה זקוקים להפרשה מדרבנן. הרדב"ז, המשנה למלך והשולחן ערוך אינם תומכים בדעה זו. מחבר זה מצא רק מקור אחד התומך בעמדה זו; ראה כרם ציון הלכות פסוקות א:כה (יש אומרים). הרב מנשה הקטן (משנה הלכות תנינא ב:רלח) פוסק כמו שיטת המל"מ ורדב"ז - שצריך להפריש. אבל הוא גם כן פוסק שאפילו אם יש רק ספק אחד אינו צריך להפריש. כלומר הוא סובר שכיון שיש ספק אם הרבנות בישראל הפרישו, אז אינו צריך להפריש. (לדעתי, לפי שיטתו כיון שיש כל הני ספקות עכשיו, בודאי אינו צריך להפריש.)

יש צורך להסיק הלכה למעשה.⁵⁴

א. אדם המוציא פרי מישראל ממש לחוץ לארץ ויודע שהפרי בא מחקלאי יהודי מישראל וגם יודע שהרכנות שם לא הפרישו תרומה, ההלכה היא שיפריש תרומות ומעשרות ללא ברכה לצאת דעת הסוברים שפרי שחוייב בארץ אינו מאבד את חיובו כאשר מוצא מגבולות ארץ ישראל וכן המנהג באמריקה.⁵⁵

ב. כאשר אדם נתקל בפירות וירקות הנמכרים בארה"ב כ"תוצרת ישראל" ללא כל מידע נוסף על מקורו או השגחתו הרכנית, אין עליו חיוב להפריש תרומות ומעשרות. זה מתבסס על קיומם של מספר ספקות עובדתיים והלכתיים לגבי החובה להפריש תרומות ומעשרות והן:

1. הרבה פוסקים שצוטטו לעיל פוסקים שאין להפריש תרומות בחו"ל.
2. ניתוחו של הרב יוסף שפוסק שאין להפריש מפירות שנקנו בשוק אפילו בישראל שכן אולי הפרי גדל אצל גוי או מקורם באזורים מחוץ לארץ ישראל ההלכתית אך בתוך הגבולות הפוליטיים של ישראל או שכבר הופרש מהם ע"י הרבנות.
3. יתכן והפירות יצאו מגבולות ישראל לפני שהבשילו ואז גמר המלאכה היה מחוץ לארץ ישראל.
4. בשנת תשנ"ד אין חובה לפי הרבה שיטות כי זו שנת שמיטה (זה ענין של ספק בכל השנים בפירות שבבבוקים).
5. לפי פוסקים מסוימים פירות המיועדים ליצוא אינם מחוייבים בתרומות ומעשרות.⁵⁶

54. מחבר זה אינו רואה את עצמו ראוי לפתור מחלוקת זו שנחלקו בה ענקי דור זה(כמבואר לעיל) אבל במקרה זה תגובת הרב קוטלר מציינת שאילו התבצע גמר המלאכה בחו"ל גם הוא היה שוקל להקל (וכך נראה המקרה היום) ודברי הרב פיינשטיין אינם מתייחסים כלל לספקות העובדתיות הרבות שקיימות במקרים אלו ואינו דן באפשרות שפירות שגודלו לייצוא אינם חייבים בתרומה בכלל (לפי המפרשים שזכרו לעיל). יש לשער שתשובתו של הרב פיינשטיין מתייחסת למקרה שנידון בחלק השני של הסיכום, הנוגע לאדם הקונה תפוזים מקיבוץ בישראל ואח"כ מביא אותם לאמריקה בידו.

55. ראה מנחת יצחק א:פד - פה ותשובות והנהגות א:תרסח, מדבריהם יש ללמוד כי ירקות שגמר מלאכה שלהם במציאות לא היתה בארץ אלא באוניה בחוץ לארץ או בשוק באמריקה, אינם צריכים הפרשה אפילו לחומרא.

56. חשוב לציין, שכל הספקות האלו קיימות בכל פרי כל שנה. לכן, לדוגמא, מספר

היות ופירות וירקות מחוייבים בתרומות ומעשרות מדרבנן בלבד די בקיומם של עובדות אלו לבטל לחלוטין את החיוב בגולה.

זהו מקרה של מספר רב של ספקות הלכתיים ועובדתיים בנוגע לאסור דרבנן ולכן יש מקום להקל.⁵⁷ הרוצה להחמיר יכול להפריש תרומות ומעשרות ללא ברכה.

ג. פירות שבבבוקים שנמכרים באמריקה (כמו canned grapefruit) שיש לפעמים שקאשכוליות הם פירות א"י ואי אפשר לברר את המציאות בקלות בודאי (שיש בבבוק אחד פירות מהרבה מקומות) אינו צריך להפריש תרומות (אפילו מי שמחמיר בקטע א' או ב') – יש כל הספיקות שבקטע ב' ועוד ספק אחד: שמא הפירות אינם פרי הארץ (והרוב אינו פרי הארץ).

קטן של אתרוגים נקטפים משדות גוים; אבל במקרה של אתרוגים, הרבנים עושים מאמץ עליון להפריש תרומות לפני יציאתם מארץ ישראל; מצד שני, רק מעט מהעגבניות מפרישים תרומות הן בדרך כלל נשלחו ירוקות ובלתי אכילות. אותו הדבר לגבי אפרסמונים מארץ ישראל. לעיתים קרובות תפוזים גדלים בשדות גויים או מחוץ לגבולותיה ההלכתיים של ארץ ישראל; כמו כן, בדרך כלל נשלחים לא בשלים. רק במקרים נדירים מופרשים מהם תרומות. אכן, תנאים אלו משתנים מדי שנה ויש לעדכן את המידע העובדתי.

57. ראה תגובת ארץ צבי (רבי אריה צבי פרימער) צט אשר מנצל את ריבוי הספקות לספיקא מקילה; ראה גם צידה לדרך צד:ב ושערים מצוינים בהלכה קעג:ד המגיע למסקנה דומה. אכן, יש ויכוח על מספר הפקטורים הדרושים לפטירת אוכל החייב בתרומות ומעשרות. יש המסתפקים בספק אחד (ראה הערות הרב מלצר). יש פוסקים שני ספקות (ראה הערות הרב קוטלר). ויש פוסקים שלושה ספיקות (ראה הערות גדולי ציון קנא(ג)). הסיבה לריבוי ספקות לפטור מתרומות הוא בגלל קביעת החכמים שבתרומה הניטלת בספק – דמאי – יש להפריש. אבל, כפי שנכתב ע"י הרב עובדיה יוסף ביביע אומר ו:כח, לכלל זה יש מגבלות משלו וסביר שאינו תקף במקרה של ספק בחיוב ההפרשה אלא תקף לספק באם אכן הופרשו תרומות.